

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Fakulta sociálních studií

Katedra sociologie

Závěrečná esej

seminární práce do kurzu GEN107: Gender v terénu: metodologie kvalitativního výzkumu

Vypracovaly: Lucie Čačalová (UČO 414 923)

Andrea Gabrielová (UČO 406 839)

Dominika Hromková (UČO 413 491)

Přednášející: doc. PhDr. Kateřina Nedbálková, Ph.D.; Mgr. Lenka Slepíčková, Ph.D.

V Brně, 24. 1. 2014

Úvod

Jako téma našeho závěrečného výzkumu jsme si zvolily chování dětí na dětských hřištích. Během studia jsme se již setkaly s několika výzkumy a články na téma dětských her v souvislosti s genderovou socializací, které nás zaujaly a inspirovaly natolik, že jsme se podobnému tématu rozhodly samy podrobněji věnovat. Naše základní výzkumná otázka tedy zní: Jak je gender reprodukován na dětských hřištích?

Z hlediska metodologie jsme postupovaly v duchu interpretativního přístupu.¹ Za techniku vytváření a sběru dat jsme použily pozorování, během něhož jsme si dělaly terénní poznámky v průběhu dvou měsíců na podzim minulého roku (celkem jsme pozorování prováděly asi patnáct hodin). Tyto poznámky jsme následně společně analyzovaly.

Pozorovaly jsme tři dětská hřiště, každé se nacházelo v místě našeho bydliště. Jedno z nich bylo v Brně, druhé v Kunovicích a třetí v obci Střílky. Jelikož se rozdíly sociálních charakteristik městského a venkovského prostoru postupně smazávají (Bernard 2006: 742), naším primárním cílem nebylo zkoumat odlišnosti těchto prostředí.

V našem pozorování jsme se zaměřily zejména na tři typy her. Prvním typem byly rychlé a pohybové hry předpokládající účast většího počtu dětí, konkrétně hra na honěnou a na schovávanou. Dále jsme pozorovaly děti hrající si s hračkami a nakonec aktivity, kdy děti přejímají různé role, na nichž budují svoji hru. Všechny tyto hry jsme se pokusily zanalyzovat genderovou optikou s přispěním odborné literatury.

1. Hry v genderově smíchaných skupinkách

Na dětských hřištích dochází mezi chlapci a dívkami ke spoustě uvolněným mezipohlavním interakcím. Chlapci a dívky nesetrvávají v oddělených sférách ani v nařízených protikladných pohlavních rolích (Connell 2002: 13). Ačkoli jsme si při našem pozorování všimly, že děti si většinou chtějí hrát ve skupinkách se zástupci stejného pohlaví, jako jsou oni, najdou se i hry, kdy si chtějí hrát všichni dohromady. Takovou hrou je

¹ Těžiště interpretativní sociologie spočívá v důrazu na detaily každodenního života a tvorbu kulturních významů prostřednictvím mechanismů odehrávajících se v každodennosti sociálních aktérů (Jarkovská 2009: 49).

především hraní si na honěnou nebo na schovávanou. Skupinky námi pozorovaných dětí měly pro tyto dvě hry různá pravidla a varianty, vzorce chování však byly všude stejné. Pokud si někdo na tyto hry vzpomněl, „řeklo se i holkám, i klukům“ jestli nechtějí hrát taky a vznikla tak genderově promíchaná skupinka dětí. Zajímavé proto je, že i přestože si děti chtěly hrát ve smíšené skupině, nakonec při hře na honěnou se dívky stejně snažily chytit zase jen dívky a chlapci chlapec.² Pokud někdo překročil genderovou hranici³, tedy pokusil se chytit dítě opačného pohlaví, byli to ve větší míře chlapci. Ti daleko častěji dívky pokoušeli, vyzývali je a dělali si z nich legraci, že „holka přece kluka nechytí.“ Případně když některý z chlapců byl pomalejší, měli na něj ostatní chlapci narážky typu: „utíkáš jako holka.“ Samozřejmě i mezi děvčaty se našla dívka, která se nebála překročit pomyslnou genderovou hranici. Počet takových dívek však byl ve srovnání s chlapci výrazně nižší. Pozdějším pozorováním se ukázalo, že takováto dívka byla většinou vedoucí osobností dívčí skupiny. To ona určovala, na co nebo s čím si budou hrát.

Ve hře na schovávanou děti genderové hranice běžně porušovaly, ale to je spíše dáno charakterem hry, kdy ten kdo hledá, „zapykává“ toho, koho uvidí jako první.

Dalším zajímavým faktem, který jsme vypožorovaly díky zkoumání tří hřišť v odlišných prostředích, je, že i přes dnes již skoro nepodstatné rozdíly v chování lidí na vesnicích a ve městech, jak jsme již v úvodu předeslaly, děti z vesnice mnohem více preferovaly dynamické hry, jako je právě hra na schovávanou nebo na honěnou. Na městských hřištích děti spíše tvořily genderově oddělené skupinky a hrály si na průlezkách nebo s hračkami.

2. Děti a hračky

Při pozorování výše zmíněných hřišť jsme zjistily, že děti nevytvářejí pouze striktně genderově izolované skupinky. Jak jsme již výše zmínily, při sdružování se dětí do skupin záleží především na charakteru hry, v případě, že jde o hru dynamickou (jako je například honěná, či schovávaná), chlapci a dívky se navzájem promíchají.

Příkladem opačného chování je hra s hračkami. Ty neslouží jen k tomu, aby se s nimi děti zabavily, ale zároveň je učí konkrétní dovednosti a vedou k tomu, aby si při hře

² Úplně stejný vzorec vypožorovala Barrie Thorne ve svém výzkumu *Gender play* (Connell 2002: 14).

³ Barrie Thorne zjistila, že aktivováním genderových hranic volná seskupení „chlapců a dívek“ konsolidují do oddělených skupin „chlapců“ a „dívek.“ Tuto činnost nazvala „borderwork“ (Connell 2002: 14).

vyzkoušely řadu rolí. Avšak hračky nejsou genderově neutrální, některé jsou spojovány s dívkami a jiné s chlapci a navzájem se od sebe výrazně liší (panenky nebo nádobí do kuchyně pro holčičky versus auta a figurky bojovníků pro chlapce). Toto rozdělení rozvíjí v chlapcích a dívkách odlišné vlastnosti a dovednosti: Hračky pro chlapce podporují zvědavost, soutěživost a agresivitu, kdežto dívčí hračky se vyznačují důrazem na tvořivost, pečovatelský přístup a atraktivitu. Dívčí hry se tak zaměřují spíše na úpravu vzhledu a na to, aby si vyzkoušely svou budoucnost (manželství, péče o domácnost), naopak v klučičích hrách se vyskytuje soutěživost, konflikt či boj dobra se zlem. (Renzetti, Curran 2003: 114, 116)

Hračky pro malé děti tedy většinou mají sklon podporovat genderové stereotypy a způsobují, že vymezují dětem činnosti, jimž se mohou a mají věnovat dle pohlaví (Renzetti, Curran 2003: 117). V praxi se to projevilo tím, že chlapci si na hřiště přinášeli balóny, auta, dětské náradí a postavy bojovníků (nejčastěji z počítačových her a filmů) a dívky měly hračky imitující kuchyňské nádobí, panenky⁴ a různé nápodoby zkrášlovacích prostředků. V případě, že si děti hrály s těmito hračkami, tvořily genderově oddělené skupinky.

K určitému promíchávání při hře s hračkami docházelo pouze v případě hry s balónem: Občas k chlapcům hrající fotbal připojila také nějaká dívka. Avšak chlapci se do dívčích her nepřidávali. K vysvětlení, proč se chlapci a dívky chovají odlišným způsobem, přispívá teorie sociálního učení, která se mimo jiné snaží zjistit, proč se chlapci vyhýbají hrám a chování spojených s dívkami, zatímco dívkám nevádí hrát si na chlapce. „Chlapci totiž, jakožto privilegovaná skupina, podléhají přísněji normám než neprivilegovaná skupina dívek, přičemž sankce za porušení norem privilegovanými je vyšší“ (Jarkovská 2009: 27).

To potvrzuje i jedna situace, která se odehrála na hřišti v Kunovicích a je zřejmě naším nejlepším příkladem rozdělení dětí podle pohlaví při hře s hračkami. Na pískovišti si hrály dvě skupinky dětí (kolem 4 až 6 roků): Chlapci, kteří si s bagrem a autíčky hráli na to, že něco staví a dívky, které s bábovkami a napodobeninami nádobí do kuchyně předstíraly vaření. Po nějaké době hry se jedna z holčiček zvedla a šla se za kluky zeptat, jestli si hračky na chvíli nechtějí vyměnit. Řekla jim, že když holkám půjčí ten bagr, ony jim půjčí nádobky na vaření. Kluci si však hráli dál a nevypadali, že by si chtěli hračky vyměnit. Jeden z nich dívce

⁴ Jednalo se nejen o klasické Barbie a „miminka“, ale také o „Monster High panenky“ (společnost Mattel), které mají být na rozdíl od normálních panenek strašidelné a představují například Frankensteina, upíry, vlkodlaky, zombie atd. I přes původní negativní filmový a knižní charakter těchto postav, nejsou Monster High odpudivé. Fakt, že představují neexistující bytosti, prakticky nic neznamená. Stejně jako původní Barbie jsou i tyto hračky ztělesněním ideální postavy a krásy.

odpověděl, že bagr není pro holky a že on si s bábovičkami hrát nechce. A když on si nebude hrát s jejími bábovičkami, tak ona si zase nemůže hrát s bagrem.

Neochota chlapců hrát si s hračkami náležícím dívkám (a fakt, že dívky se naopak méně specificky a méně systematicky přiklání k rolím, aktivitám a objektům příslušejícím jejich pohlaví) Ann Oaklyová vysvětluje tak, že genderové role, jež jsou kulturně podmíněny a odrážejí běžnou zkušenost, je pro chlapce obtížnější si je osvojit, protože jsou vychováni ženami. Na rozdíl od dívek jsou chlapci více podněcováni k maskulinitě (chlapec, který projevuje dívčí zájmy, je „zženštilý“, kdežto dívka je jen „divoška“), a tak jsou ve své genderové roli konzistentnější už od útlého dětství (Oaklyová 2000: 134, 135).

3. Děti a genderová identita

Dalším typem aktivit, kterým děti tráví svůj čas na hřišti, jsou hry „na něco“ – tedy takové aktivity, kdy se děti ve skupině přejímají různé role a chovají se např. jako princezny, piráti nebo lvi na safari. K těmto hrám děti využívají prostory hřiště, tak že si před začátkem či v průběhu hry určují, co která oblast znamená – prolézačka se najednou promění v zámek, křoví se stane džunglí a podobně. Pozorovat tento typ aktivit je poměrně obtížné, neboť děti hru aktivně vytváří pomocí fantazie v jejím průběhu.

K tomuto typu her se uchylují jak chlapci, tak děvčata a ve většině případů jsou skupinky pro tyto hry striktně jednopohlavní a spíše dochází k interakcím mezi těmito skupinkami. V těchto hrách se skupinky dětí držely stereotypních představ o svém genderu a tomu také uzpůsobily svou hru. Děti socializované výchovou a chováním svých vrstevníků (Renzetti, Curran 2003) při těchto hrách dováděly zažité představy o tom, jak by se měly chovat, až do úplné krajnosti. Ključí hra proto často skončila nějaký „bojem“ či rvačkou. Děvčata zase předváděla, jak pečují o svůj vzhled či o pomyslné děti a domácnost. V interakci skupinek se chlapci drželi zažitých představ o maskulinitě (výbojní, drzí...) a děvčata představovala ztělesněné představy o feminitě (zranitelnost, pasivita...).

Zatímco chlapci, podle našeho pozorování, u těchto her vydrží jen krátkou chvíli a poté se přesunou k jiným aktivitám, děvčata dokážou takto trávit čas po celou dobu návštěvy hřiště. Tento fakt je, dle našeho názoru, možné vysvětlit tak, že děvčata jsou často

vychována tak, aby byly pečlivé a věci poctivě dokončovaly. Zároveň jsou to často dívky, ve kterých je více podporována kreativita a fantazie (např. kreslení, ruční práce).

Zajímavé u tohoto typu her bylo pozorovat, jak se vytváří skupina, ve které si děti budou hrát. Chlapci se drželi své „party“ a když se chtěl zapojit další chlapec, se kterým si však obvykle nehrají, odmítli jej. Do dívčí skupiny se mohla zapojit kterákoliv dívka, obvykle však od začátku celé skupince velela jedna nejprůbojnější holčička, která rozhodovala o průběhu celé hry a ostatní děvčata jí spíše „přizvukovala“, tedy objevuje se zde podobný vzorec jako při aktivačních hrách, které jsme zmiňovaly výše.

I v tomto typu her jsme vyzorovaly pokusy o překračování genderových hranic. Jak již bylo řečeno výše v souvislosti s teorií sociálního učení, není překvapující, že častěji se do předvádění „klučících“ aktivit pouštěla děvčata. I ony si hrály na piráty, avšak jejich hra byla po čase devalvována ze strany přihlížejících rodičů a hlavně vrstevníků/chlapců – děvčata byla nejprve upozorněna rodiči, že „takto si holky přece nehrají“, čehož využili chlapci, aby děvčata popichovali a ačkoliv se děvčata nejdříve bránila, že i ona si mohou takto hrát, po chvíli aktivitu opustila (na popud „vůdčího“ děvčete). Ze situace bylo zřejmé, že pokárání ze strany rodičů by na konec hry nemělo vliv. Avšak ve chvíli, kdy se připojili vrstevníci, děvčata si hru rozmyslela, což potvrzuje teorii Beverly Fagot, která považuje vrstevníky za nejsilnější socializační skupinu s největším vlivem na genderové chování (Renzetti, Curran 2003).

Tento názor potvrzuje i naše další pozorování, kdy si jeden z chlapců chtěl společně s dívčí skupinkou hrát na skupinku lvů na safari. Tato hra by mohla být považována za genderově neutrální, jelikož s ní však nejprve přišla děvčata, hned se v očích dětí na hřišti stala „holčičí záležitostí“, čímž ztratila na atraktivitě pro chlapce. Poté, co se tento chlapec chtěl vrátit ke hře s kluky, byl odmítnut. „Chlapci, kteří při hře překračují genderové meze, jsou svými vrstevníky častěji kritizováni než dívky a ti chlapci, kteří si hrají s dívkami, bývají obvykle hodnoceni jako neoblíbení.“ (Renzetti, Curran 2003: 121). Tento chlapec na základě jednání svých vrstevníků pochopil, že hrát si s dívkami není „mužné“ a proto, aby se mohl vrátit do klučičí skupinky, začal se najednou vůči dívkám ostentativně vymezovat a posmívat se jim, dokud si u chlapců znovu nevydobył ztracený respekt.

Závěr

S ohledem na kvalitativní charakter tohoto výzkumu jsme si vědomy, že nelze na jeho základě vytvářet plnohodnotné závěry, které by relevantně přispěly do diskuze o genderové socializaci. Avšak jsme názoru, že naše pozorování potvrdilo mnohé teorie o významu sociálního učení a socializace do genderových rolí. Hra na hřišti je čas, který děti mohou pouze k zábavě, často jen s letným přihlížením rodičů, kteří by dohlíželi na vhodné (genderové) chování. Tento čas by tedy mohl pro děti představovat dobu, kdy zapomenou na pravidla a budou si užívat zábavy. Avšak pevně zažitá a naučená představa o tom, jak by se měly chovat, děti ovlivňuje natolik, že samy sebe i mezi sebou navzájem dozorují a kontrolují správné vykonávání genderu. S představami o „správném holčičím“ a „správném klučičím“ chování mezi sebou reprodukuje stereotypní představy o vykonávání genderu, což přispívá k reprodukci zažitých norem v celé společnosti.

Použitá literatura:

BERNARD, H. Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches. 4th ed. Lanham, Md.: Altamira Press, c2006, xvi, 803 s.

CONNELL, R. Gender. Vyd. 1. Cambridge: Polity Press, 2002, 173 s.

JARKOVSKÁ, L. Genderová reprodukce v každodennosti školní třídy: etnografický výzkum. Disertační práce. Brno, 2009.

OAKLEY, A. Pohlaví, gender a společnost, Vyd.1. Praha: Portál, 2000, 171 s.

RENZETTI, C. M. a CURRAN, D. J. Ženy, muži a společnost. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, 2003, 642 s.

Hodnocení: Pěkně napsaný a zpracovaný text. Škoda, že nenabízíte více informací o sběru dat (jak konkrétně probíhal), bylo by možná také zajímavé nechat čtenáře nahlédnout do „vašich“ dat, např. zařadit úryvek z terénních poznámek. Oceňuji důsledné interpretace a propojování s literaturou. Doporučuji ale věnovat se při příští analýze důsledně také negativním příkladům (těm, které jsou v rozporu s jinými poznatky či teorií) – kvalitativním textům bývá vytýkáno, že autoři vybírají úryvky cíleně, aby podpořili předem známé skutečnosti, taková kritika by byla v případě, že jsou sběr a analýza dat provedeny důsledně, zbytečná.